PARADIGMA, No.1, 2026, səh.26-35
https://doi.org/10.30546/30015.2026.01.01.2030

AZƏRBAYCANDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

F.E. Rəhimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: fatime.rehimova29@gmail.com

Xülasə. Azərbaycanda inklüziv təhsil xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil sisteminə inteqrasiyasını təmin etməyə yönəlmiş prioritet istiqamətlərdən biridir. Son illərdə bu sahədə normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, pilot inklüziv məktəblərin yaradılması və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yanaşmaların tətbiqi istiqamətində müəyyən addımlar atılmışdır. Bununla yanaşı, infrastruktur, kadr hazırlığı və metodiki təminat sahələrində mövcud olan problemlər inklüziv təhsilin tam və səmərəli tətbiqini məhdudlaşdırır.
Tədqiqat çərçivəsində Azərbaycanda inklüziv təhsilin normativ-hüquqi bazası, dövlət proqramları və institusional mexanizmlər təhlil olunur, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil mühitinə inteqrasiyası səviyyəsi qiymətləndirilir. Eyni zamanda məktəblərdə maddi-texniki təminat, pedaqoji kadrların hazırlıq səviyyəsi, valideyn və cəmiyyətin inklüziv təhsilə münasibəti kimi əsas amillər araşdırılır.

Açar sözlər: İnklüziv təhsil, xüsusi təhsil ehtiyacları, təhsil siyasəti, bərabər təhsil imkanları, sosial inklüzivlik, təhsil islahatları.

Giriş

Müasir dövrdə inklüziv təhsil cəmiyyətin bütün üzvləri üçün bərabər və ədalətli təhsil imkanlarının yaradılmasını hədəfləyən əsas sosial-pedaqoji istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. İnklüziv təhsilin əsas mahiyyəti xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların ayrı-ayrı müəssisələrdə deyil, ümumi təhsil mühitində yaşıdları ilə birgə təhsil almasını təmin etməklə onların sosial adaptasiyasını, fərdi potensialının reallaşdırılmasını və cəmiyyətə inteqrasiyasını gücləndirməkdən ibarətdir. Bu yanaşma insan hüquqları, sosial ədalət və bərabər imkanlar prinsiplərinə əsaslanaraq təhsil sisteminin humanist mahiyyətini ön plana çıxarır [2].

Qlobal səviyyədə inklüziv təhsil BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, xüsusilə "Keyfiyyətli təhsil" məqsədi çərçivəsində mühüm prioritet kimi müəyyən edilmişdir. Bir çox ölkələrdə inklüziv təhsil modelinin tətbiqi təhsil sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sosial bərabərsizliyin azaldılmasına və cəmiyyətin inklüziv inkişafına töhfə vermişdir. Bu tendensiyalar Azərbaycanda da inklüziv təhsilin aktuallığını artırmış və onun təhsil siyasətində mühüm yer tutmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda son illərdə inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan layihələrin həyata keçirilməsi müşahidə olunur. Bununla yanaşı, təhsil müəssisələrinin infrastruktur imkanları, pedaqoji kadrların hazırlıq səviyyəsi, metodiki təminat

və ictimai şüurun formalaşması kimi məsələlər inklüziv təhsilin effektiv tətbiqi baxımından hələ də aktual problemlər olaraq qalır.

Bu baxımdan Azərbaycanda inklüziv təhsilin mövcud vəziyyətinin elmi şəkildə təhlil edilməsi, mövcud çətinliklərin və inkişaf imkanlarının müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan tədqiqat inklüziv təhsilin təhsil sistemində rolunun dərinləşdirilməsinə, onun inkişaf perspektivlərinin əsaslandırılmasına və bu sahədə gələcək elmi-praktik yanaşmaların formalaşdırılmasına xidmət edir.

Tədqiqat

Müasir cəmiyyətdə fiziki cəhətdən sağlam fərdlərlə fiziki imkanları məhdud olan şəxslər arasında mövcud fərqlərə münasibət birmənalı şəkildə formalaşmamışdır və bu məsələ ətrafında müxtəlif, bəzən ziddiyyətli yanaşmalar mövcuddur. Bir qrup insan fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin, xüsusilə də uşaqların, normal sosial mühitdə böyüməsinin, təhsil almasının və cəmiyyətin fəal üzvünə çevrilməsinin mümkün və zəruri olduğunu müdafiə edir. Bu yanaşmaya görə, uyğun şərait və dəstək mexanizmləri yaradıldıqda həmin uşaqlar öz potensiallarını reallaşdıra, müstəqil və məhsuldar həyat sürə bilərlər. Digər bir yanaşma isə bu vəziyyəti dəyişməz tale, “alın yazısı” və ya sosial çarəsizlik kimi qəbul edir, nəticədə fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin cəmiyyətə tam inteqrasiyası imkanları məhdudlaşdırılır və onların passiv mövqedə qalması sanki qaçılmaz kimi təqdim olunur [3].

Bu mövzu ətrafında aparılan müzakirələr, həyata keçirilən layihələr və əldə edilən praktik təcrübələr cəmiyyətin bu problemə baxışını tədricən dəyişdirir. Hər bir yeni yanaşma və nəticə inklüzivliklə bağlı elmi-nəzəri fikirlərin zənginləşməsinə, stereotiplərin zəifləməsinə və sosial şüurun transformasiyasına təkan verir. Məhz bu proses nəticəsində fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin yalnız yardım obyektləri deyil, hüquqlara və potensiala malik fərdlər kimi qəbul edilməsi ideyası güclənir və cəmiyyətdə inklüzivləşmə prosesi daha sistemli xarakter almağa başlayır.

Bu alternativ baxışların kəsişmə nöqtəsində isə inklüzivlik mədəniyyətinə əsaslanan inklüziv təhsil dayanır. İnklüziv təhsil fiziki imkanları məhdud olan uşaqların təcrid olunmuş mühitdə deyil, ümumi təhsil sistemində yaşıdları ilə birgə təhsil almasını təmin etməklə, həm onların fərdi inkişafına, həm də sağlam uşaqlarda empatiya, tolerantlıq və sosial məsuliyyət kimi dəyərlərin formalaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, inklüziv təhsil təkcə pedaqoji model deyil, eyni zamanda cəmiyyətdə bərabərliyin, qarşılıqlı anlayışın və sosial ədalətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən əsas paradiqma kimi çıxış edir [5].

Ölkəmizdə inklüziv təhsilin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan ilk sistemli addımlar 2005-ci ildən etibarən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Məhz bu dövrdən

etibarən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüquqlarının təmin olunması dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005–2009-cu illər)" inklüziv təhsilin normativ və institusional əsaslarının yaradılmasına xidmət etmişdir. Bu proqram çərçivəsində əsas məqsəd sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsildən kənarda qalmasının qarşısının alınması, onların cəmiyyətə inteqrasiyasının gücləndirilməsi və təhsil prosesində bərabər imkanların təmin edilməsi olmuşdur.

Həmin dövrdə inklüziv təhsil sahəsində pilot layihələrin həyata keçirilməsi, müəyyən ümumi təhsil müəssisələrində uyğunlaşdırılmış tədris mühitinin yaradılması, eləcə də müəllim və mütəxəssislərin bu sahədə ilkin hazırlığının təşkili mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər. Bu proses inklüziv təhsilin yalnız sosial yardım mexanizmi deyil, uzunmüddətli sosial və pedaqoji strategiya olduğunu göstərmişdir.

İnklüziv təhsilin inkişafında yeni və daha sistemli mərhələ isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 14 dekabr 2017-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" ilə başlamışdır. Sözügedən Dövlət Proqramında inklüziv təhsilin yalnız texniki və təşkilati tərəfləri deyil, eyni zamanda humanist dəyərlərə əsaslanan yanaşmanın formalaşdırılması əsas prioritet kimi müəyyən edilmişdir. Proqramda sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi qəbul olunması, onların sosial fəallığının artırılması və təhsil mühitində ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması məqsədi ön plana çəkilmişdir.

Bu Dövlət Proqramı çərçivəsində inklüziv təhsil mühitinin genişləndirilməsi, məktəblərin infrastruktur baxımından əlçatanlığının artırılması, pedaqoji kadrların peşə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və ictimai şüurun formalaşdırılması kimi istiqamətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Beləliklə, inklüziv təhsil ölkəmizdə təkcə təhsil siyasətinin bir istiqaməti deyil, eyni zamanda humanist münasibətlərin, sosial məsuliyyətin və bərabərliyin təşviq olunduğu mühüm ictimai inkişaf modeli kimi formalaşmağa başlamışdır.

Son rəsmi məlumatlara əsasən, Azərbaycanda 67 ümumtəhsil müəssisəsində inklüziv təhsil həyata keçirilir və 300-dən çox sağlamlıq imkanları məhdud uşaq ümumi siniflərdə təhsil alır. Bununla yanaşı, 2025-ci ilə dair məlumatlarda ümumi təhsil müəssisələrində inklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqların sayının təxminən 414 nəfər olduğu bildirilmişdir. Bu göstəricilər inklüziv təhsilin genişləndirilməsi istiqamətində aparılan tədbirlərin nəticəsi kimi

qiymətləndirilir. Ölkədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi sayı daha çoxdur. Məsələn, bəzi statistik məlumatlara görə Azərbaycanda 65 mindən çox sağlamlıq imkanları məhdud uşaq mövcuddur və onların bir hissəsi evdə təhsil, xüsusi məktəblər və ya internat məktəbləri vasitəsilə təhsilə cəlb olunur. Bu fakt inklüziv təhsil imkanlarının hələ bütün uşaqları əhatə etmədiyini göstərir.

Digər tərəfdən, inklüziv təhsil infrastrukturu da tədricən genişləndirilir. 2024-cü ilin hesabatlarına əsasən, ölkədə fəaliyyət göstərən 4500-dən çox ümumi təhsil məktəbinin təxminən 170-də inklüziv siniflər mövcuddur və bu sahədə müəllim hazırlığı davam etdirilir. Bu göstərici inklüziv təhsilin genişləndirilməsi istiqamətində aparılan institusional tədbirlərin nəticəsi hesab olunur.

Cədvəl 1. Azərbaycanda inklüziv təhsil üzrə statistik göstəricilər

İl / dövr	**Məktəb sayı**	**İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlar**	**Qeyd**
2011-ə qədər	17 məktəb, 13 bağça	268 uşaq	Pilot layihə mərhələsi
2023-2024	40 məktəb	245 uşaq	İnklüziv siniflərin genişlənməsi
2025 (təqribi)	67 məktəb	300-dən çox uşaq	Regionlarda inklüziv siniflər
2025 sonu	—	414 uşaq	Ümumi təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil
Ümumi kontekst	—	~72 min əlilliyi olan uşaq (ölkə üzrə)	Hamısı inklüziv təhsilə cəlb olunmayıb

Mənbə: Müəllifin tərtibi

Azərbaycanda inklüziv təhsil sistemi son illərdə tədricən inkişaf edən prioritet sosial siyasət istiqamətlərindən biri hesab olunur. Statistik məlumatlara əsasən, inklüziv təhsilin tətbiqi əvvəlcə pilot layihələr şəklində həyata keçirilmişdir. Məsələn, 2011-ci ilə qədər ölkədə 17 məktəb və 13 məktəbəqədər müəssisədə inklüziv təhsil tətbiq olunmuş və bu prosesə 268 xüsusi təhsil ehtiyaclı uşaq cəlb edilmişdir.

Sonrakı illərdə inklüziv təhsilin coğrafiyası genişlənmişdir. 2023–2024-cü tədris ilində artıq 40 ümumi təhsil müəssisəsində 245 sağlamlıq imkanları məhdud uşaq inklüziv siniflərdə təhsil almışdır. Bu göstərici dövlətin inklüziv təhsil siyasətinin genişləndirilməsi istiqamətində atdığı addımların nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

2025-ci il üzrə məlumatlara görə, ölkədə 67 ümumtəhsil məktəbində inklüziv təhsil təşkil edilmiş və 300-dən çox uşaq ümumi siniflərdə təhsilə cəlb olunmuşdur. Eyni dövrdə ümumi təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil alan uşaqların ümumi sayının 414 nəfərə çatdığı bildirilmişdir. Bu artım inklüziv təhsilin tədricən sistemli xarakter aldığını göstərir.

Bununla belə, ölkədə əlilliyi olan uşaqların ümumi sayının təxminən 72 min nəfər olduğu nəzərə alınarsa, onların hamısının inklüziv təhsilə cəlb olunmadığı aydın olur. Bu fakt inklüziv təhsil sisteminin daha da genişləndirilməsi, məktəblərin infrastrukturunun uyğunlaşdırılması və müəllimlərin xüsusi hazırlığının artırılması zərurətini göstərir. Ümumilikdə statistik göstəricilər Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişaf dinamikasının müsbət olduğunu göstərsə də, bu sahədə tam inklüziv təhsil mühitinin formalaşdırılması üçün əlavə institusional, maliyyə və pedaqoji tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib olaraq qalır.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı regionlar üzrə qeyri-bərabər dinamika nümayiş etdirir. Paytaxt Bakı şəhərində inklüziv təhsil infrastrukturu və pedaqoji resursların daha güclü olması səbəbindən bu sahədə inkişaf tempi regionlarla müqayisədə daha yüksəkdir. Məsələn, 2024–2025-ci tədris ili üzrə məlumatlara əsasən, Bakı şəhərində inklüziv sinif təşkil edilən məktəblərin sayı 30 məktəbə çatmış və təxminən 220 şagird inklüziv təhsilə cəlb olunmuşdur. Bu göstərici paytaxtın inklüziv təhsil sahəsində aparıcı mövqeyini göstərir.

Bakı şəhərində inklüziv təhsil tətbiq edilən konkret məktəblərə 10, 127, 185, 194, 204, 231, 262, 283, 307, 308, 309 və 315 nömrəli ümumtəhsil məktəbləri daxildir. Bu məktəblərdə inklüziv siniflərin təşkili əsasən dövlət proqramları və beynəlxalq layihələrin dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir.

Regionlar üzrə vəziyyətə baxdıqda isə inklüziv təhsil resurs mərkəzlərinin yaradılması mühüm rol oynayır. Məsələn, Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Quba, Şəki, Ağcabədi və Qazax rayon və şəhərlərində inklüziv təhsil resurs mərkəzləri fəaliyyət göstərir və müəllimlərin peşəkar hazırlığını dəstəkləyir. Bu mərkəzlər inklüziv təhsil metodikasının regionlarda yayılmasına və təhsil müəssisələrinin adaptasiya olunmasına kömək edir.

Azərbaycanda inklüziv təhsil sisteminin inkişafı regionlar üzrə fərqli dinamika göstərir və bu baxımdan Gəncə regionu xüsusi diqqət çəkən ərazilərdən biridir. Statistik məlumatlara əsasən, Gəncə-Daşkəsən Regional Təhsil İdarəsinin tabeliyində fəaliyyət göstərən 4 ümumtəhsil məktəbində 10 inklüziv sinif təşkil olunmuşdur. Bu siniflər sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin ümumi təhsil mühitinə inteqrasiyasına xidmət edir.

Gəncə şəhərində inklüziv təhsilin inkişafı əsasən dövlət proqramları, beynəlxalq təşkilatların layihələri və regional təhsil idarələrinin təşəbbüsləri ilə bağlıdır. Xüsusilə müəllim hazırlığı, psixoloji-pedaqoji dəstək və tədris mühitinin uyğunlaşdırılması bu prosesin əsas istiqamətlərini təşkil edir. Bu tədbirlər regionda inklüziv təhsilin institusional əsaslarının formalaşmasına imkan vermişdir.

Ümumrespublika göstəriciləri ilə müqayisədə isə Gəncə regionunda inklüziv təhsilin tətbiqi hələ də məhdud miqyasda qiymətləndirilir. Məsələn, ölkə üzrə son illərdə inklüziv

məktəblərin sayı 40-dan 67-yə yüksəlmiş və 22 regionda 350-dən çox xüsusi təhsil ehtiyaclı uşaq inklüziv təhsilə cəlb olunmuşdur. Bu kontekstdə Gəncə regionunda cəmi 4 məktəbdə inklüziv siniflərin mövcud olması paytaxt və bəzi iri şəhərlərlə müqayisədə daha aşağı göstərici hesab olunur.

Bu fərqin yaranmasına təsir edən əsas amillər aşağıdakılardır:

1. regionlarda inklüziv təhsil infrastrukturu və texniki təminatın məhdudluğu;
2. xüsusi hazırlıqlı müəllim və defektoloq kadrların çatışmazlığı;
3. ictimai maarifləndirmə səviyyəsinin paytaxtla müqayisədə daha aşağı olması;
4. sosial stereotiplər və valideynlərin inklüziv təhsilə münasibəti.

Gəncə regionunda inklüziv təhsilin inkişaf perspektivləri müsbət qiymətləndirilir. Dövlət proqramları çərçivəsində yeni inklüziv siniflərin yaradılması, müəllimlərin ixtisasartırma təlimlərinin təşkili və məktəblərin fiziki əlçatanlığının artırılması planlaşdırılır. Bu tədbirlər regionda inklüziv təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və daha çox şagirdin ümumi təhsil sisteminə inteqrasiyasına şərait yarada bilər.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində hüquqi və institusional çərçivənin formalaşdırılması mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilir. Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə "İnklüziv təhsilin təşkili Qaydası"nın təsdiq edilməsi inklüziv təhsilin praktik tətbiqi üçün normativ əsasları daha da dəqiqləşdirmişdir. Sözügedən qaydalar ümumi təhsil müəssisələrində inklüziv siniflərin təşkili, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar üçün dəstək mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi və inklüziv təhsil prosesinin idarə olunması baxımından vahid və aydın prosedurlar yaratmışdır. Bu sənəd məktəblərin fəaliyyətində sistemlilik və şəffaflığı artırmaqla yanaşı, inklüziv təhsilin davamlı şəkildə tətbiqinə hüquqi zəmin formalaşdırmışdır.

Eyni zamanda inklüziv təhsilin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində idarəetmə səviyyəsində mühüm addımlar atılmışdır. Elm və Təhsil Nazirliyinin müvafiq əmrləri və normativ sənədləri Dövlət Proqramının icrası çərçivəsində inklüziv təhsilin daha çox ümumi təhsil müəssisəsini əhatə etməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşma inklüziv təhsilin yalnız pilot məktəblərlə məhdudlaşmamasını, mərhələli şəkildə ölkə üzrə geniş tətbiq olunmasını hədəfləyir və regional bərabərsizliyin azaldılmasına xidmət edir.

Kadr hazırlığı və resurs təminatı sahəsində də müsbət dinamika müşahidə olunur. Avropa İttifaqı, UNICEF və müvafiq dövlət qurumlarının tərəfdaşlığı çərçivəsində inklüziv təhsil üzrə bacarıqların artırılmasına yönəlmiş layihələr həyata keçirilmiş, resurs mərkəzləri yaradılmış və genişmiqyaslı maarifləndirmə tədbirləri təşkil olunmuşdur [9]. Bu layihələr çərçivəsində müəllimlər, məktəb rəhbərləri və digər təhsil işçiləri üçün təlimlər keçirilmiş, inklüziv yanaşmaların pedaqoji praktikaya inteqrasiyası gücləndirilmişdir [8].

Beynəlxalq qurumların qiymətləndirmələri və tövsiyələri də inklüziv təhsilin inkişafında mühüm rol oynayır. UNESCO-nun Qlobal Təhsilin Monitorinqi (GEM) hesabatlarında inklüziv təhsillə bağlı siyasət icmallarına istinad edilərək mövcud nailiyyətlərlə yanaşı, sistem üzrə inkişaf ehtiyacları və prioritet istiqamətlər göstərilmişdir. Bu qiymətləndirmələr inklüziv təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün elmi və analitik əsaslar təqdim edir.

Bununla yanaşı, nəticə indikatorları ilə bağlı ictimai məlumatların artması inklüziv təhsil sahəsində şəffaflığın gücləndiyini göstərir. UNICEF-in 2025-ci il üzrə icmalında hökumətin dəstəyi ilə həyata keçirilən inklüziv təhsil islahatları çərçivəsində minlərlə müəllimin təlimlərə cəlb edildiyi, on minlərlə uşağın isə müxtəlif təlim ehtiyacları üzrə dəstəkləndiyi qeyd olunur. Bu göstəricilər inklüziv təhsilin ölkədə tədricən institusional xarakter aldığını və sosial əhatəliliyin genişləndirilməsinə real töhfələr verdiyini nümayiş etdirir.

Yaxın perspektivdə Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafının daha sistemli və dayanıqlı xarakter alacağı gözlənilir və bu proses bir neçə əsas strateji istiqamət üzrə formalaşacaqdır. İlk növbədə, 2018–2024-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramının icrasından sonra əldə olunmuş təcrübələrin institusionallaşdırılması prioritet məsələ kimi ön plana çıxacaqdır. Pilot layihələr çərçivəsində sınaqdan keçirilmiş uğurlu modellərin "standart məktəb modeli"nə çevrilməsi, inklüziv təhsil xidmətlərinin vahid mexanizm əsasında təşkili və regionlar üzrə bərabər tətbiqinin təmin edilməsi əsas hədəflərdən biri olacaqdır. Bu yanaşma inklüziv təhsilin yalnız müəyyən şəhər və məktəblərlə məhdudlaşmamasına, ölkə üzrə davamlı və balanslı inkişafına şərait yaradacaqdır.

İkinci mühüm istiqamət müəllim hazırlığı sistemində inklüziv təhsilin daha dərin inteqrasiyası ilə bağlıdır. Gözlənilir ki, inklüziv yanaşmalar pedaqoji ixtisaslar üzrə ali təhsil kurikulumlarında daha geniş yer tutacaq, eyni zamanda xidmət-daxili təlimlər epizodik tədbirlərdən çıxaraq davamlı və institusional mexanizmə çevriləcəkdir. Bu, müəllimlərin yalnız nəzəri biliklərini deyil, praktik bacarıqlarını da gücləndirərək inklüziv siniflərdə effektiv fəaliyyət göstərmələrinə imkan verəcəkdir [1].

Bununla yanaşı, resurs və dəstək xidmətlərinin genişləndirilməsi inklüziv təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayacaqdır. Məktəblərdə resurs mərkəzlərinin və xüsusi dəstək otaqlarının yaradılması, məktəb psixoloqlarının və xüsusi pedaqoqların rolunun gücləndirilməsi, eləcə də valideynlərlə sistemli əməkdaşlığın qurulması gözlənilən əsas istiqamətlər sırasındadır. Bu tədbirlər xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun dəstəyin təmin edilməsinə və onların təhsil prosesinə daha fəal cəlb olunmasına xidmət edəcəkdir.

Nəhayət, məlumat əsaslı idarəetmənin tətbiqi inklüziv təhsilin inkişafında strateji əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Ehtiyacların vaxtında və dəqiq qiymətləndirilməsi, fərdi təlim planlarının icrasının izlənməsi, əldə olunan nəticələrin ölçülməsi və monitorinq–qiymətləndirmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi hesabatlılığı və şəffaflığı artıracaqdır. Bu yanaşma qərarların daha əsaslandırılmış şəkildə qəbul edilməsinə, resursların səmərəli bölüşdürülməsinə və inklüziv təhsilin uzunmüddətli perspektivdə davamlı inkişafına imkan yaradacaqdır.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda inklüziv təhsil son illərdə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və bu sahədə mühüm institusional, hüquqi və təşkilati irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, dövlət proqramlarının icrası, inklüziv təhsilin təşkili üzrə qaydaların təsdiqi və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq inklüziv təhsilin sistemli şəkildə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Xüsusilə 2005-ci ildən etibarən həyata keçirilən proqramlar və 2018–2024-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramı inklüziv təhsilin ölkə üzrə tətbiq imkanlarını genişləndirmiş, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların təhsil hüquqlarının təmin olunmasına real töhfələr vermişdir.

Bununla yanaşı, tədqiqat nəticələri göstərir ki, inklüziv təhsilin tətbiqində hələ də müəyyən problemlər mövcuddur. Məktəblərin infrastruktur imkanlarının qeyri-bərabərliyi, regionlar üzrə kadr təminatında fərqlər, müəllimlərin inklüziv təhsil üzrə praktiki bacarıqlarının yetərli olmaması və resurs dəstəyinin məhdudluğu bu sahənin inkişafını müəyyən dərəcədə ləngidir. Eyni zamanda cəmiyyətin bəzi təbəqələrində inklüzivlik mədəniyyətinin tam formalaşmaması sosial və psixoloji baryerlər yaradır.

Nəticə etibarilə, inklüziv təhsil Azərbaycanda yalnız xüsusi təhsil ehtiyacları olan şəxslərin təhsilə çıxışını təmin edən mexanizm deyil, eyni zamanda sosial ədalətin, tolerantlığın və cəmiyyətin inklüziv inkişafının əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir. Dövlət, təhsil müəssisələri və cəmiyyət arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi bu sahədə əldə olunan nailiyyətlərin davamlılığını təmin edəcək və inklüziv təhsilin gələcək inkişaf perspektivlərini daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Allahverdiyeva V., (2020), Azərbaycanın inklüziv təhsil yolunda atdığı addımlar, 55-ci Beynəlxalq İqtisadi və Sosial İnkişaf Elmi Konfransında (4(4), səh. 385–389). / [Elektron resurs] / - 12 fevral, 2026. URL: https://www.researchgate.net/publication/349641268

2. Arató F. & Varga A., (2015), Inclusive University: How to Increase Academic Excellence Focusing on The Aspects of Inclusion. University of Pécs, Faculty of Humanities, Institute of Education, Pécs. Autonomy and Responsibility Study Volumes IV.
3. Banks J., (2021), A Winning Formula? Funding Inclusive Education in Ireland. In J. Goldan, J. Lambrecht, & T. Loreman (Eds.), Resourcing Inclusive Education (Vol. 15, pp. 7–19), Emerald Publishing Limited.
4. İnklüziv təhsil: təcrübə və qarşıda duran vəzifələr, V Elmi-praktiki konfransın məqalələr toplusu. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011, 624 səh
5. Mikayilova U., (2019). Azərbaycanda İnklüziv Təhsil İslahatı(ları): Tənqidi Siyasət Təhlili Cəhdləri, Azərbaycan Təhsil Tədqiqatları Jurnalı, 2019, №3: / [Elektron resurs] / - 12 fevral, 2026. URL: https://journal.edu.az/files/2019/%E2%84%963/Ulviyya%20Mikayilova.pdf
6. State of Inclusive Education in Azerbaijan (research paper) developed by Institute for Democratic Initiatives. Baku 2018 (Azərbaycanda İnklüziv Təhslin Vəziyyətinə dair Araşdırma sənədi. DTİ): / [Elektron resurs] / - 12 fevral, 2026. URL: https://idi-aze.org/az/azerbaycanda-inklziv-tehsilin-veziyyetine-dair-arasdrma-senedi-metn/
7. The knowledge, attitudes and practices towards the Children with Disabilities In Azerbaijan. MOE & UNICEF report. 2018
8. Titterton, M. & Smart Helen (2019) Improving Inclusion and Access for People with Disability in the Caucasus: The Case of Azerbaijan. Chapter in book on Inclusion, Equity and Access for Individuals with Disabilities. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan
9. UNICEF (2017). Inclusive education: Understanding the article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. / [Elektron resurs] / - 14 fevral, 2026. URL: https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/IE_summary_accessible_220917_0.pdf
10. UNICEF Azerbaijan. Inclusive education. / [Elektron resurs] / - 10 fevral, 2026. URL: https://www.unicef.org/azerbaijan/inclusive- education
11. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında Sağlamlıq İmkanları Məhdud Şəxslər Üçün inklüziv təhsilin təşkili üzrə dövlət proqramı / [Elektron resurs] / - 12 fevral, 2026. URL: https://president.az/

CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN AZERBAIJAN

F.E. Rahimova
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Abstract. In Azerbaijan, inclusive education is one of the priority areas aimed at ensuring the integration of children with special educational needs into the general education system. In recent years, certain steps have been taken in this area to form a regulatory and legal framework, establish pilot inclusive schools, and apply approaches based on international experience. At the same time, existing problems in the areas of infrastructure, personnel training, and methodological support limit the full and effective implementation of inclusive education. The study analyzes the normative-legal framework of inclusive education in Azerbaijan, state programs and institutional mechanisms, and assesses the level of integration of children with special educational needs into the general education environment. At the same time, key factors such as material and technical support in schools, the level of training of pedagogical staff, and the attitude of parents and society to inclusive education are examined.

Keywords: Inclusive education, special educational needs, educational policy, equal educational opportunities, social inclusion, educational reforms.